

Володимир Василенко

**Декларація про державний
суверенітет України — ключовий
фактор відновлення її
незалежної державності**

Наприкінці 80-х — на початку 90-х років ХХ століття Україна перебувала у вирі доленосних подій і стрімких змін. У вересні 1989 р. відбувся установчий з'їзд Народного руху України за перебудову і було юридично оформлено створення потужної всеукраїнської громадської організації, яка прагнула до національно-державного відродження України. Зростала кількість неформальних громадських об'єднань. Більшість з них були ідеологічно споріднені з Рухом, а деякі стояли на значно радикальніших позиціях. Їхня діяльність сприяла пробудженню і політизації українського суспільства, все більша частина якого почала відкрито виявляти своє невдоволення руйнівними для української нації наслідками тривалого панування комуністичного режиму в Україні та її силового утримання в Союзі РСР.

У березні 1990 р. в Україні було проведено перші за багато десятиріч відносно демократичні вибори до Верховної Ради УРСР. Напередодні виборів Рух та ідейно близькі до нього організації створили Демократичний блок. До нього увійшло сорок тригромадські об'єднання включно з Товариством української мови ім. Т. Шевченка, за списками якого балотувалися члени НРУ. Всього від Демблоку за його списками до ВР УРСР XII скликання пройшло 111 із 442 обраних депутатів. Це був значний успіх національно-демократичних сил з огляду на те, що вибори, хоч і були альтернативними, відбувалися в умовах однопартійної системи (положення Конституції СРСР про керівну роль КПРС було скасоване вже після виборів) і монополії КПУ на засоби масової інформації.

Народні депутати, які були обрані до Верховної Ради України за списками Демократичного блоку, створили в її рамках опозиційне до комуністичної більшості парламенту об'єднання під назвою Народна рада. Первинно Народна рада нараховувала 124 депутати, які виступали за демократизацію суспільства та національно-державне відродження України. Її ядро склали активісти Народного руху України та Української Гельсінської спілки. Особливість Народної ради полягала в тому, що до її лав увійшли як колишні політ'язні. Очолив Народну раду академік І. Юхновський.

Саме Народна рада стала рушійною силою ухвалення Верховною Радою Декларації про державний суверенітет України, яка визначала стратегічні напрями національного державотворення і накреслила шлях до відновлення незалежної української державності.

Представники Народної ради ще до початку роботи Верховної Ради України, перша сесія якої відкрилася 15 травня 1990 р., рішуче наполягали на включенні до порядку денного сесії як першочергового пункту щодо ухвалення Декларації про державний суверенітет України. Ці пропозиції опозиційної демократичної меншості зустрічали спротив найортодоксальніших представників комуністичної більшості, яка згодом згуртувалася у так звану групу 239 (офіційно діяла під назвою «За Радянську суверенну Україну»), очільником якої спочатку був С. Гуренко, а пізніше став О. Мороз.

Уцьому контексті досить одіозно пролунав пасаж доповіді, виголошеної 16 липня 2010 р. Головою Верховної Ради України В. Литвином на урочистому засіданні у приміщенні парламенту України з нагоди 20-ї річниці ухвалення Декларації. «Належить визнати, — сказав

він, — що ідея такого акта вперше в Україні зародилася в надрах Комуністичної партії України. Ще 5 квітня 1990 року, тобто навіть до проголошення відповідної декларації в Росії, ЦК КПУ опублікувало програмні принципи своєї діяльності, серед яких знаходимо такі позиції: досягнення економічної автономії України, створення власної кредитно-фінансової системи, утвердження свободи, власної зовнішньоторговельної системи, створення національної армії і служби безпеки. Згодом вони були викладені в резолюції XXVIII з'їзду КПУ „Про державний суверенітет Української РСР“. У ній вже йшлося про Україну як про суверенну державу» («Голос України», № 131, 17 липня 2010 р.). Ці твердження не мають нічого спільного з дійсністю і є яскравим прикладом свідомої фальсифікації важливого епізоду новітньої історії України колишнім представником компартійного чиновництва.

У згаданих В. Литвином документах не було жодного слова про ухвалення Декларації і не відчутні навіть натяки на створення в Україні власних кредитно-фінансової та зовнішньоторговельної систем, національної армії та служби безпеки. Натомість у проекті програмних принципів КПУ йшлося про необхідність ухвалення закону про економічний суверенітет і самоврядування УРСР і наголошувалося, що економічний суверенітет республіки може бути реалізований лише в рамках «нового типу зв'язків у народногосподарському комплексі СРСР». Програмні принципи КПУ орієнтували на «утвердження державного суверенітету Української РСР на основі нового союзного договору» і проголошували: «Ми — за єдину оновлену Радянську армію» («Радянська Україна», № 77, 5 квітня 1990 р.).

У резолюції квітневого (1990) Пленуму ЦК КПУ «Про політичний і економічний суверенітет України» найважливішим завданням КПУ було визначено не вироблення і ухвалення Декларації про державний суверенітет України, а «утвердження політичного і економічного суверенітету Української РСР в оновленій радянській федерації».

У документі комуністам — народним депутатам доручалося «взяти активну участь в розробці нового союзного договору» і наголошувалося на необхідності рішучого виступу «проти закликів екстремістських елементів до виходу республіки із СРСР».

Отже, КПУ не була ні творцем ідеї Декларації про державний суверенітет України, ні ініціатором реалізації цієї ідеї.

Резолюція XXVIII з'їзду КПУ (відбувся 19–23 червня 1990 р.) «Про державний суверенітет УРСР» також орієнтувала на «активну участь Компартії України у створенні оновленого Союзу» і була ухвалена в той час, коли у Верховній Раді України вже розпочалися обговорення численних проектів Декларації, запропонованих представниками експертного середовища та Народної ради і тривала робота над виробленням консолідованого зведеного тексту цього документа. За своїми формою і змістом обидві згадані резолюції вищих органів КПУ являли собою не проекти Декларації про державний суверенітет України, а партійні документи, що були спрямовані проти суверенітету та незалежної державності України.

А у квітні 1990 р. питання про необхідність ухвалення Верховною Радою Декларації про державний суверенітет України вперше в практичному плані порушив новообраний народний депутат Іван

Заєць, звернувшись до мене з пропозицією терміново підготувати проект закону про державний суверенітет України.

Виходячи з міркувань правової доцільності, беручи до уваги тогочасні політичні реалії й враховуючі співвідношення сил у Верховній Раді, я підготував проект Декларації про державний суверенітет Української РСР. Це був досить стислий документ, який концептуально відрізнявся від декларацій і актів, ухвалених прибалтійськими республіками, оскільки орієнтував не на революційний, а на еволюційний шлях відновлення державної незалежності України. Також за наполяганням Івана Зайця доцент Київського університету Петро Мартиненко розробив і проект закону про державний суверенітет України. Обидва проекти стали предметом обговорення на нарадах, які відбулися у квітні-травні 1990 року.

Для опрацювання проекту Декларації було створено робочу групу, яку очолив Сергій Іванович Дорогунцов, народний депутат, доктор економічних наук, голова ради з вивчення продуктивних сил Української РСР АН УРСР. Мене було призначено заступником голови групи. Група складалася з народних депутатів України, працівників юридичного відділу секретаріату Верховної Ради та науковців. На її розгляд було винесено згаданий первинний текст проекту Декларації (проект В. Василенка), доповнений низкою положень із первинного проекту Договору про державний суверенітет України (проект П. Мартиненка).

Написання проекту Декларації не було для мене важким завданням, оскільки в моїй кандидатській дисертації «Підстави міжнародної правосуб'єктності Української РСР» (1965) детально аналізувалося як

саме поняття державного суверенітету, так і форми його реалізації. До речі, визначення суверенітету у початковому розділі Декларації відтворює елементи визначення з дисертації. В правовій доктрині типовим проявом зовнішнього виміру суверенітету вважалася *незалежність* державної влади у зовнішніх зносинах.

Як у первинних проектах текстів Декларації, опрацьовуваних робочою групою, так і в остаточній її редакції, схваленій Верховною Радою, використовується одне й те саме визначення, яке характеризує «державний суверенітет України як верховенство, самостійність, повнота і неподільність влади Республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах».

Група працювала над виробленням зведеного тексту проекту Декларації протягом травня 1990 року. В її роботі брали участь не лише визначені члени групи, а й усі народні депутати, які виявляли таке бажання. Розроблений робочою групою проект мав назву «Декларація про державний суверенітет Української РСР» і складався з одинадцяти розділів. Її завершували два великі за обсягом розділи під назвами «Невід'ємні суверенні права Української СРС» та «Новий Союзний договір».

Крім проекту Декларації, робоча група підготувала проект Звернення Верховної Ради УРСР до найвищих органів влади союзних республік. У Зверненні було викладено бачення процесуальних принципів, на яких має базуватися робота конференції з вироблення нового Союзного договору, а саме: одна республіка — один голос, почергове голосування на конференції глав делегацій республік і ухвалення рішень конференції лише консенсусом.

Ще одним документом, підготовленим робочою групою, був проект Постанови Верховної Ради «Про порядок здійснення Декларації про державний суверенітет Української РСР».

Проекти цих документів було схвалено Президією Верховної Ради і на початку червня 1990 року роздано всім народним депутатам. Водночас до Комісії з питань державного суверенітету, міжреспубліканських та міжнаціональних відносин надійшло ще п'ять проектів Декларації, які розробили депутати Ю. Гнаткевич, С. Головатий (у співавторстві з кандидатом юридичних наук І. Тимченком), М. Косів, С. Семенець та Т. Яхєєва, С. Хмара. У подальшому під час пленарних сесій Верховної Ради та засідань комісії інші депутати, зокрема І. Валеня, І. Заєць та Л. Скорик, О. Коцюба, Л. Лук'яненко та депутатська група «Незалежність», яка складалася з членів Української Гельсінської спілки, проголошували, подавали та поширювали свої проекти Декларації.

Пропоновані народними депутатами проекти Декларації різнилися назвами, структурною побудовою, ступенем правової визначеності формулювань, рівнем юридичної техніки, чіткістю стилістики тощо.

Проте серед всіх поданих проектів можна було умовно виділити дві групи, кожна з яких мала відмінну концептуальну спорідненість.

Більшість проектів, а саме проекти, які запропонували І. Валеня, Ю. Гнаткевич, С. Головатий, І. Тимченко, М. Косів, О. Коцюба, С. Семенець і Т. Яхєєва, виходили з необхідності розбудови України як суверенної держави, однак в тій чи іншій мірі пов'язували процес українського державотворення з існуванням Союзу РСР та його майбутнім реформуванням шляхом укла-

дення між радянськими республіками нового Союзного договору.

Положення трьох проектів, а саме проектів, запропонованих Л. Лук'яненком, С. Хмарою та депутатською групою «Незалежність», однозначно передбачали відновлення незалежної державності України шляхом виходу із Союзу РСР і не ставили розбудову українських державних структур в залежність від укладення нового Союзного договору. В цьому зв'язку варто відзначити, що в ході дискусій під час пленарних засідань Верховної Ради окремі депутати емоційно висловлювалися на користь доцільності проголошення незалежності України шляхом негайного ухвалення актів, які не потребували тривалих обговорень. Так, народний депутат В. Шлемко запропонував ухвалити Декларацію про державний суверенітет з двох речень: «Український народ! Майже через тисячу літ неволі, рабства і наруги ти отримуєш повну самостійність у вирішенні всіх питань свого буття в самостійній соборній державі, яка віднині отримує назву Українська Республіка». А запропонована народним депутатом Л. Сватковим Постанова про державну незалежність України взагалі складалася всього з одного речення: «Верховна Рада України визнає (проголошує) державну незалежність України».

Окремо слід сказати про позицію комуністичної більшості парламенту, яка у питаннях розгляду, змістовного наповнення та ухвалення Декларації не була одностайною і в процесі обговорень умовно поділилася на імперкомуністів, суверенкомуністів і поміркованих. Ні окремі депутати-комуністи, ні група 239 в цілому не пропонували свого проекту Декларації. Спочатку під впливом свого ортодоксального кри-

ла група намагалася взагалі якщо не заблокувати, то відтермінувати розгляд Декларації. Коли ця спроба невдалася, група 239 запропонувала не власний проєкт, а низку поправок до проєкту Декларації про державну незалежність (суверенітет) України, розробленому Комісією з питань державного суверенітету, міжреспубліканських і міжнаціональних відносин.

Повністю відтворюючи структуру розробленого Комісією документа і залишаючи текст його розділів майже недоторканим, від імені групи 239 пропонували сяточкові поправки, які були спрямовані на збереження Союзу РСР. Принципове значення мала поправка, яка передбачала проголошення суверенітету не України, а Української РСР «у складі оновленої федерації». Інші поправки підривали принцип верховенства Конституції та законів України на своїй території, виходили з необхідності збереження за українськими громадянами громадянства СРСР, передбачали формування спільних збройних сил та орієнтували на укладення нового Союзного договору. Такий підхід означав використання Союзного договору як засобу модернізації радянської федерації і виключав відновлення незалежної державності України.

Різнопланові підходи представлених упарламенті політичних сил до визначення мети і змістовного наповнення Декларації позначилися на перебігу обговорень її концепції та тексту. Від початку розгляду Декларації і до її ухвалення у Верховній Раді точилася боротьба між ортодоксальними комуністами та представниками національно-демократичних сил, підтримуваними суверенкомуністами в особі «червоних» директорів та представників місцевих виконавчих структур. Її наслідком, в кінцевому рахунку, став

документ, який орієнтував на створення законодавчої системи для формування і утвердження незалежної державності України та її виходу із СРСР.

Обговорення Декларації про державний суверенітет розпочалося о 16 годині 28 червня 1990 року на 53-му пленарному засіданні Верховної Ради. Було погоджено, що обговорення розпочнеться з проектів документів, внесених Президією Верховної Ради України. Їх представив голова робочої групи з вироблення Декларації про державний суверенітет Української РСР С. Дорогунцов. Загальна дискусія з приводу цих документів тривала наступного дня протягом 54-го і 55-го пленарних засідань Верховної Ради. Її було припинено рішенням головуючого І. Плюща, першого заступника голови Верховної Ради. Натомість Комісії з питань державного суверенітету, міжреспубліканських та міжнаціональних відносин доручалося узагальнити результати обговорення, проаналізувати всі інші проекти, всі висловлені пропозиції і внести на розгляд сесії консолідований проект Декларації, який розглядатиметься постатейно.

Ухвалення Декларації про державний суверенітет України відбулося о 10 годині 8 хвилин 16 липня 1990 року на 67-му пленарному засіданні сесії Верховної Ради. Відповідно до стенограми засідання «за» проголосувало 355 депутатів, «проти» — чотири, утримався один. За уточненими даними «за» проголосувало 357 депутатів, «проти» — три, утрималося 0, не голосувало 26. Пізніше 17 народних депутатів, посилаючись на поважні причини, звернулися до Секретаріату Верховної Ради з офіційними заявами про зарахування їхнього голосу «за».

Декларацію було ухвалено за великої моральної підтримки активної частини українського суспільства

і стала своєрідним віддзеркаленням волі українського народу до свободи, справедливості, демократії і незалежності. Вона була сприйнята українською громадськістю як проголошення незалежної державності України. Такій оцінці сприяла одностайно ухвалена Верховною Радою 16 липня 1990 року постанова, в якій було встановлено «вважати день 16 липня Днем проголошення незалежності України і щорічно відзначати його як державне загальнонародне свято».

Декларація являла собою системний державотворчий політико-правовий акт, який накреслив програму відновлення незалежної державності України та заклав підвалини Конституції нової суверенної держави.

Спроби ортодоксальних комуністів перетворити Декларацію на документ, положення якого орієнтували на збереження Союзу РСР за допомогою укладення нового союзного договору, Верховна Рада не підтримала. Згадка про СРСР (лише у першому реченні розділу IV Декларації про громадянство) та згадка про союзний договір з малої літери і без прийменника «новий» (лише в останньому реченні заключного розділу Декларації) в контексті всіх інших її положень залишилися формальностями, позбавленими правового і практичного сенсу. Вони являли собою зроблені ортодоксальній меншості компромісні поступки, які не впливали на концептуальну спрямованість Декларації.

У всіх розділах Декларації підкреслювалося, що заходи, спрямовані на розбудову нової української держави та утвердження її суверенітету, здійснюватимуться Україною *самостійно*, а отже, не є пов'язаними ні з існуванням Союзу РСР, ні з укладенням союзного договору.

Декларація стала інструментом поступового демон- тажу комуністичної системи мирним цивілізованим шляхом за допомогою політико-правових засобів. Вона створила нормативні підстави для трансформації успадкованих від УРСР правових конструкцій, струк- тур та механізмів радянської державності в інститути справжньої суверенної демократичної правової національної держави європейського типу.

На намір створення відмінної від УРСР повноцінної і повноправної суверенної держави вказувала назва Декларації і її преамбула, вступна та заключна части- ни. В них йшлося про державний суверенітет, нову Конституцію та закони України, а не Української РСР.

Основна частина Декларації складалася з десяти розділів, які були логічно структуровані, мали гли- боке змістовне наповнення і охоплювали всі основні сфери суспільної та державної життєдіяльності. В них визначалися загальні рамки і принципи кон- струювання влади, набуття та втрати громадянства, захисту прав людини, здійснення територіального верховенства, встановлення державних кордонів та адміністративно-територіального устрою, розвитку економіки країни, екологічної безпеки, національно- культурного будівництва, створення системи вну- трішньої та зовнішньої безпеки, безпосередньої участі України у міжнародному спілкуванні.

Декларація *defacto* мала статус конституційного за- кону. Подібно статтям законодавчих актів, положення всіх її розділів були сформульовані чітко, точно й од- нозначно. Вона була ухвалена більшістю, яка набагато перевищила конституційну більшість, практично од- ноголосно; існувало загальне розуміння обов'язковості виконання її положень, яке спиралося на високий

рівень суспільної підтримки; практично в усіх нових законах зазначалося, що вони ухвалені на основі та/або на здійснення Декларації.

Формально Декларація не змінювала й не замінювала Конституцію УРСР, однак діяла нарівні з нею і виконувала роль дороговказу, який спрямовував діяльність Верховної Ради й уряду на поступову розбудову правової та інституційної інфраструктури, притаманної незалежній державі. Ухвалення Верховною Радою Декларації про державний суверенітет України спричинило радикалізацію позиції Народного руху України в питанні державної незалежності України. Його другі Всеукраїнські збори, скликані 25–28 жовтня 1990 р., проголосили переростання Руху за перебудову в Рух за державну незалежність України. Відповідні зміни було внесено до Статуту та програми Руху, які визначили головною метою і орієнтиром його діяльності досягнення державної незалежності України. Після ухвалення Декларації активність центрального проводу Руху і його структур на місцях була спрямована на посилення громадської підтримки процесу відновлення державної незалежності України.

Здійснення Декларації на парламентському рівні відбувалося у двох напрямках: 1) шляхом вироблення проекту нової Конституції України; 2) шляхом ухвалення Верховною Радою окремих законів і постанов, в тому числі й таких, якими вносилися зміни в діючу тоді Конституцію УРСР 1978 року.

На першому шляху через низку об'єктивних і суб'єктивних причин виникало багато перешкод, тож пройти його прискореним темпом не випадало. Досить сказати, що Верховна Рада ухвалила постанову про створення комісії з розробки Конституції Української

РСР лише 24 жовтня 1990 року. Відповідно до постанови, Верховна Рада мала розглянути концепцію нової Конституції у грудні 1990 року. Схвалений невдовзі план роботи конституційної комісії передбачав подання проекту нової Конституції на розгляд Верховної Ради з наступним винесенням його на всенародне обговорення до 1 травня 1991 року. Проте 19 червня 1991 року Верховна Рада спромоглася схвалити лише концепцію нової Конституції України. За таких умов інструментом реалізації Декларації стала законотворчість поза межами процесу створення нової Конституції України.

Першорядне значення для розбудови незалежної державності України мало формування політичних, правових і економічних підвалин її суверенітету. Одночасно зі створенням конституційної комісії Верховна Рада України ухвалила Закон «Про зміни і доповнення Конституції (Основного Закону) Української РСР», який з посилання на Декларацію вніс в тіло діючої Конституції низку радикальних корективів.

Насамперед, із розділу 1 «Політична система» було вилучено ст. 6 про керівну і спрямовуючу силу КПРС в державному і суспільному житті, а в ст. 3 і 7 замість принципу демократичного централізму запроваджено принцип розподілу повноважень державних органів, які формуються на засадах виборності за участю всіх політичних партій і громадських організацій відповідно до Конституції і законів Української РСР.

Велике практичне значення мали конституційні зміни, спрямовані на відновлення суверенних повноважень України і утвердження пріоритету республіканської юрисдикції над союзною. Згаданий закон вилучав із глави 7 «Українська РСР — союзна республіка у складі Союзу РСР» частини другу і третю ст.

68, які вказували на обмеження державної влади УРСР повноваженнями СРСР, а замість формули ст. 71 про обов'язковість дії законів СРСР на території УРСР запроваджував наступну норму: «На території Української РСР забезпечуються верховенство законів республіки».

Відповідно до Закону «Про внесення змін і доповнень до Конституції (Основного Закону) Української РСР» від 19 червня 1991 року до відання Верховної Ради Української РСР було зараховано: «зупинення дії актів Кабінету Міністрів СРСР, міністерств СРСР, інших підвідомчих Кабінету Міністрів СРСР органів на території Української РСР у разі їхньої невідповідності Конституції Української РСР і законам Української РСР з одночасним порушенням перед Верховною Радою СРСР або Кабінетом Міністрів СРСР питання про скасування цих актів».

До кінця 1990 року Верховна Рада України ухвалила такі важливі закони, як «Про ціни і ціноутворення» (3 грудня), «Про державну податкову службу в Українській РСР» (4 грудня), «Про бюджетну систему Української РСР» (5 грудня), а протягом лютого-червня 1991 року — «Про власність», «Про підприємництво» (7 лютого), «Про банки та банківську діяльність» (20 березня), «Про цінні папери та фондову біржу» (18 червня), «Про систему оподаткування» (25 червня).

Відповідно до цих законів, в Україні було запроваджено власний державний бюджет та визначені джерела бюджетних надходжень, створено Національний банк і республіканські акціонерні комерційні банки, почав формуватися ринок цінних паперів. На черзі було запровадження власної грошової одиниці. В інтерв'ю всесоюзній газеті «Труд» 26 червня 1991 року у відповідь

на запитання, чи існуватиме українська «гривня» або «карбованець», Л. Кравчук заявив: «Застосування фінансово-захисних засобів — наше суверенне право. І тут жодні талони і купони не змінять нічого на краще. Це лише напівзаходи, до того ж тимчасові. Докорінно ситуацію може змінити лише власна валюта при відповідному курсі».

Надзвичайно важливе значення для формування національної економіки України мав ухвалений Верховною Радою 1 лютого 1991 року Закон «Про передачу підприємств і організацій металургійної та вугільної промисловості СРСР, що розташовані на території УРСР, у власність республіки». Згодом у власність України перейшла й решта розташованих на її території підприємств і організацій союзного підпорядкування.

Процес створення національної економіки України супроводжувався практичним утвердженням верховенства юрисдикції України щодо юрисдикції Союзу РСР. Так, 16 квітня 1991 року Верховна Рада ухвалила Постанову «Про дію указу президента СРСР від 12 квітня 1991 року „Про надзвичайні заходи із забезпечення матеріальними ресурсами підприємств, об'єднань та організацій“ на території Української РСР». Відповідно до її п. 1 зупинялася дія статей 1 та 3 указу президента СРСР, а п. 2 покладав на керівників всіх підприємств, об'єднань та організацій, незалежно від відомчої підпорядкованості та форм власності, обов'язок дотримуватися постанови Верховної Ради від 15 жовтня 1990 року, а не указу президента СРСР.

Наприкінці червня — на початку липня 1990 року Верховна Рада ухвалила три постанови: «Про часткове припинення дії на території Української РСР

статті 8 Закону Союзу РСР „Про союзний бюджет на 1991 рік“ (21 червня), «Про часткове припинення на період реалізації „Програми надзвичайних заходів щодо стабілізації економіки України та виходу її з кризового стану“ дії на території Української РСР деяких законодавчих актів Союзу РСР, постанов уряду СРСР» (4 липня), «Про заходи щодо скорочення бюджетного дефіциту в 1991 році» (5 липня). Цими постановами передбачалося, що основні бюджетоутворюючі податки — податок з обігу та податок на прибуток — мають зараховуватися виключно до бюджету України.

Ухвалені Верховною Радою Закон «Про зовнішньо-економічну діяльність» від 16 квітня 1991 року та Закон «Про митну справу в Українській РСР» від 25 червня 1991 року передбачали самостійну участь українських суб'єктів підприємницької діяльності у міжнародному економічному обміні та запровадження національної системи захисту національної економіки.

Цими законодавчими актами та постановами про введення їх у дію створювався національний механізм організації та контролю зовнішньоекономічної діяльності, а митні органи Союзу РСР, розташовані на території Української РСР, переходили під юрисдикцію Української РСР, їхнє майно і фінансові ресурси — у власність Української РСР.

Таким чином, на основі Декларації про державний суверенітет України і за допомогою законів і постанов Верховної Ради України відбувалося реальне виокремлення української економіки у самостійний економічний організм, створювалася нормативна, організаційна та матеріальна база забезпечення політичної незалежності держави. Водночас обмежувалося або зовсім припинялося надходження коштів

з України до союзного бюджету, що зменшувало спроможність Союзу РСР зберігати централізовану систему управління і прискорювало процес його дезінтеграції.

Величезне значення для розбудови української держави та утвердження ідеї її незалежності мала Постанова Верховної Ради України від 30 липня 1990 року «Про проходження строкової військової служби громадянами Української РСР та використання працівників правоохоронних органів республіки за її межами». У постанові передбачалося: «Вирішити питання про переведення до 1 грудня 1990 року громадян Української РСР, які проходять строкову військову службу, в Україну... і, починаючи з осені 1990 року, здійснювати призов на строкову військову службу, як правило, до військових частин, які дислокуються на території України». В практичному плані це означало, що Україна перебрала на себе юрисдикцію у комплектування збройних сил на своїй території і щодо військових частин, дислокованих в Україні, мають призиватися переважно громадяни України. Згодом, відповідно до Закону від 24 жовтня 1990 р. «Про зміни та доповнення Конституції (Основного Закону) Української РСР», з її статей 29 і 30 було вилучено будь-які згадки про збройні сили СРСР та регламентацію питань безпеки та охорони Конституцією та законами СРСР. Нова редакція цих статей передбачала, що як «порядок проходження військової служби громадянами Української РСР», так і «обов'язки державних органів, громадських організацій, службових осіб і громадян щодо забезпечення безпеки країни та зміцнення її обороноспроможності визначається законодавством Української РСР». Тим самим в Україні було створе-

но конституційне підґрунтя для формування власних збройних сил.

Зазначеним законом у Конституцію УРСР було внесено кардинальні зміни, що стосувалися прокурорського нагляду. Відповідно до Конституції СРСР і ст. ст. 162–165 Конституції УРСР, такий нагляд здійснювався генеральним прокурором СРСР, який призначав прокурора УРСР і прокурорів областей. Вони здійснювали свої повноваження незалежно від будь-яких місцевих органів, підпорядковуючись тільки генеральному прокурору СРСР.

У новій редакції ст.162 Конституції УРСР встановлювала, що найвищий нагляд за точним і однаковим виконанням законів на території України здійснюється генеральним прокурором Української РСР і підлеглими йому прокурорами. У ст.ст. 163–165 було визначено, що генеральний прокурор УРСР призначається Верховною Радою УРСР, відповідальний перед нею і тільки їй підзвітний і що органи прокуратури у здійсненні своїх повноважень є незалежними і керуються Конституцією Української РСР та чинними законами. Отже, в Україні було створено власний інститут прокуратури, не підлеглий прокуратурі СРСР.

Відповідно до закону від 24 жовтня 1990 року, на конституційному рівні відбулися суттєві зміни у статусі Ради Міністрів УРСР. Зі статей 118, 120 та 122 Конституції було вилучено положення про те, що у своїй діяльності уряд України керується Конституцією, законами і рішенням органів СРСР. У квітні–червні 1991 року Верховна Рада ухвалила низку законів, спрямованих на удосконалення структури державного управління Української РСР. Відповідно до законів від 18 квітня та 13 травня 1991 року, замість Ради

Міністрів було утворено Кабінет Міністрів Української РСР у складі прем'єр-міністра, першого віце-прем'єра міністра, віце-прем'єра, державного секретаря кабінету міністрів, державних міністрів та міністрів та визначено перелік міністерств. Законом від 21 травня 1991 року відповідні зміни було внесено до Конституції Української РСР, стаття 115 якої встановила: «Кабінет Міністрів Української РСР є найвищим органом державного управління Української РСР».

Законом від 19 червня 1991 року «Про внесення змін і доповнень до Конституції (Основного Закону) Української РСР» було уточнено компетенцію Верховної Ради як найвищого законодавчого органу держави та компетенцію Кабінету Міністрів як найвищого органу державного управління. Тим самим було зроблено важливий крок унапрямку реалізації передбаченого Декларацією принципу розподілу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову.

Знаковим у процесі українського законотворення було ухвалення Верховною Радою 5 липня 1991 року трьох законів: «Про заснування поста президента Української РСР і внесення змін та доповнень до Конституції (Основного Закону) Української РСР», «Про президента Української РСР» та «Про вибори президента Української РСР».

Запровадження в систему органів державної влади України посади президента як найвищої посадової особи Української держави і глави виконавчої влади було покликане посилити владну вертикаль, зробити її більш ефективною і незалежною від союзного центру. Закон наділяв президента широкими повноваженнями, зараховував до його компетенції видання указів, обов'язкових для виконання на території Української

РСР, визнавав за ним право «зупиняти дію рішень органів виконавчої влади Союзу РСР на території Української РСР, якщо вони суперечать Конституції Української РСР».

Президент України мав обиратися українськими громадянами за принципом загального, рівного та прямого виборчого права при таємному голосуванні й ставав потужною фігурою в обороні суверенітету України, оскільки увиконанні своїх владних прерогатив міг спиратися на волевиявлення народу.

Отже, в Україні поступово, але послідовно та самостійно формувалася як власна правова система, так і система органів державної влади й управління суверенної держави. Декларація працювала так, що відновлення незалежної державності Україною стало лише питанням часу.

Декларація про державний суверенітет України орієнтувала на створення модерної української національної держави європейського типу. Після відновлення незалежної державності України 24 серпня 1991 р. і ухвалення 28 червня 1996 р. її Основного Закону відбулося правове оформлення національної державності України на конституційному рівні.

Однак, на превеликий жаль, процес практичної розбудови української національної держави й досі залишається незавершеним. В Україні досить вільно продовжують діяти сили, які відверто демонструють зневагу або ворожість до українства та української незалежної державності. Водночас значна частина владної верхівки України виявляє нерозуміння необхідності у здійсненні державою послідовної і системної україноцентричної гуманітарної політики, спрямованої на зміцнення ідентичності української

нації, яка є системоутворюючим базовим складником української громадянської нації та природним підґрунтям Української національної держави.

У всі часи, а надто в часи змін та історичних випробувань, запорукою національної єдності і міцності держави є саме націєцентрична гуманітарна політика, здійснювана, насамперед, в мовно-культурній, освітній, інформаційній та релігійні сферах, а також у царині історичної пам'яті. Досвід європейських держав свідчить, що націєцентризм завжди є визначальною рисою і головним знаряддям внутрішньої і зовнішньої політики будь-якої успішної держави.

Саме відсутність такої політики зумовлює не лише незавершеність процесу формування української національної держави, а й ставить під загрозу саме її існування.

Маємо усвідомлювати, що глибинна причина постійно провокованого ззовні суспільного напруження і тимчасових територіальних втрат, яких Україна зазнала внаслідок збройної агресії Російської Федерації, криється у неспроможності найвищого керівництва держави здійснювати системну україноцентричну гуманітарну політику. Її брак особливо відчувався в Криму, Донецькій та Луганській областях. Сепаратистські настрої зародилися і мали вияв саме в тих регіонах, де місцева влада за пасивності центру практикувала вороже ставлення до всього українського, зневажала державний статус української мови, нехтувала мовно-культурними правами українців, сприяла просуванню російського інформаційного, ідеологічного, історичного та культурного продукту.

Сьогодні Росія веде проти України тотальну війну. Її остаточною метою є не анексія частин

української території і не позбавлення українців права цивілізаційного вибору, а повне знищення українства та української державності як таких. Слід розуміти, що в разі відмови від підкорення України за допомогою збройної сили, Росія і далі здійснюватиме гуманітарну агресію, спрямовану на руйнацію української ідентичності та державності «мирними» засобами. Тому паралельно з проведенням економічних і політичних реформ і протидією воєнній агресії РФ чільну увагу слід приділяти загрозам у гуманітарній сфері. Сьогодні вони здаються матеріально невідчутними й непомітними, але за своєю природою є стратегічною загрозою № 1 та міною сповільненої дії під спорудою української державності. Без духовної незалежності від Росії Україна не може бути політично суверенною державою і претендувати на визнання її належності до євроатлантичного цивілізаційного простору.

Стратегічним напрямком гуманітарної агресії Росії проти України, яка здійснювалася, здійснюється і здійснюватиметься насамперед у мовно-культурній, інформаційно-пропагандистській, історіософській та конфесійній сферах, було і є зросійщення України. Тотально зросійщена (лінгвістично і змістовно) Україна стане лише периферійною частиною «руського мира» в рамках Євразійського геополітичного проекту і буде позбавлена можливості розвиватися як повноцінна національна демократична держава європейського типу. Невипадково сучасні російські імпершівіністи висунули гасло: «Нам нужна не пророссийская, а русская Украина».

Досягненню цієї мети сприяє ганебний антиконституційний мовний закон Ківалова — Колесніченка, який завдяки позиції президен-

та України та його команди залишається чинним і використовується антиукраїнськими силами для подальшого зросійщення України.

Правовим засобом протидії російській експансії та інструментом зміцнення підвалин української національної державності має стати якнайшвидше ухвалення Верховною Радою України закону про державну мову та створення незалежної правової інфраструктури для його ефективного виконання відповідно до вимог статті 10 Конституції України. Водночас має бути розроблена Національна стратегія гуманітарної політики України, а в уряді створено сектор забезпечення гуманітарної безпеки держави.

Здійснення послідовної і системної україноцентричної гуманітарної політики є найкращою гарантією розбудови і зміцнення України як незалежної демократичної держави європейського типу та її спроможності надійно захищати природні інтереси української більшості від будь-яких агресивних зазіхань.

Володимир ВАСИЛЕНКО, професор, доктор юридичних наук, Надзвичайний і Повноважний Посол України, учасник першого Установчого з'їзду Руху, член Редакційної комісії З'їзду, член Великої ради Руху, заступник голови робочої групи Верховної Радиз вироблення Декларації про державний суверенітет України